

brist på jämförbar tidigare forskning, skulle jag önska mig att Kotilainen hade försökt sätta sina resultat i ett lite större perspektiv. Det hade varit intressant med något slags jämförelser med praxis i åtminstone närbelägna trakter. Trots dessa anmärkningar är Kotilainens undersökning både värdefull och förtjänstfull. Lokalsamhällets olika skeden speglas också i namnskicket. Det vore verkligen glädjande om också andra forskare skulle ta sig an liknande mentalitetshistoriska frågeställningar i agrarsamhället. Agrarhistoria i alla dess former har under det senaste decenniet blivit allt mera styvmoderligt behandlad. Det vore dags för en återupprättelse.

Kari-Matti Piilabti

Annie Mattsson, *Komediant och riksförrädare: bandskriftcirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 45 (Uppsala: Institutionen för litteraturvetenskap, 2010). 411 s.

Annie Mattssons nyligen utkomna avhandling i litteraturvetenskap behandlar handskrivna politiska smädeskrifter från senare delen av 1700-talet. Författaren har tagit sin utgångspunkt i ett material Ingemar Carlsson sedan tidigare förtecknat i en opublicerad bibliografi. Mattsson har begränsat sig till 120 texter, varav 11 valts ut för en djupare analys. De senare texterna finns tryckta som ett appendix till avhandlingen. På detta material tillämpas sedan tre olika former av analys: en retorisk analys, en mediehistorisk analys och en idéanalys. Av dessa förefaller den retoriska analysen vara den mest framträdande och den är också, enligt min mening, den mest väl genomförda.

Materialurvalet har styrts utifrån studiens fokus: kung Gustav III. I enlighet med den klassiska retorikens kategorier kan smädeskrif-

terna betraktas som en del av *genus demonstrativum*, vars vanligaste form är lovtalet. Smädeskrifterna är med andra ord spegelbilder av den offentliga propagandan och hyllningarna till kungligheter som var en så spridd genre vid denna tid. Eftersom politiska lovtal har fått en ganska stor uppmärksamhet i forskning om 1700-talet, och då i synnerhet Gustav III är en person vars offentliga framträdanden studerats i detalj, erbjuder den spegelbild Mattsson ägnat sin studie ett mycket spännande nytt perspektiv. Redan det faktum att författaren i avhandlingens appendix gjort ett urval av dessa texter lätt tillgängliga är en värdefull insats för forskningen. De ger oss en glimt av hur kungens politiska opposition kunde uppfatta hans person och den politiska utvecklingen under hans regeringstid, samt mer generellt med vilka grundläggande begrepp man tänkte kring och agerade i politiska sammanhang vid denna tid.

Mattsson presenterar ett antal spännande resultat av sin undersökning. Av dessa kan följande vara värt att kort sammanfatta: Det är sannolikt att dessa texter till största delen bör knytas till oppositionella inom adelsståndet, vilket förstås också stämmer väl med vad som tidigare är känt om den politiska oppositionen mot kungen. Tillkomst och spridning av dessa texter har sannolikt varit ett Stockholmsfenomen. De var knutna till riksdagarna, trots att dessa i formellt hänseende minskade i betydelse under den studerade perioden. Frihetstidens politiska kultur levde, som Mattsson uttrycker det, vidare in i den gustavianska epoken, delvis genom att det som tidigare sagts i tryck nu i stället spreds i de handskrivna texterna. Vidare är det tydligt att en markant ökning av antalet skrifter kan ses i samband med 1788 års krig och att tonen generellt blev hårdare mot slutet av Gustav III:s regeringstid. Man kan också notera att det även i texter som hårt kritiserar och förlöjligar kungen finns en närmast underförstådd premis att det fanns svagheter i det frihetstida statsskicket. Om man ogillar Gus-

tavs statskupp är det alltså inte nödvändigtvis för att man vill återgå till detta, som också i oppositionens ögon kunde betraktas som alltför präglat av partistrider.

Mattsson jämför med gott resultat sitt material med vad svensk och internationell forskning sedan tidigare visat om 1700-talets smädeskrifter och politiska kultur. Hon visar bland annat hur det var relativt ovanligt med sexuella inslag i smädelserna mot Gustav III om man jämför med till exempel Frankrike vid samma tid. I några texter beskrivs kungen som inblandad i homosexuella relationer med sina hovmän. Men det är då hovmännen som beskrivs som kungens älskarinnor eller som att han "brukar" dem "som kvinnor". Kungen är alltså den aktive parten i en homosexuell relation, och med tidens synsätt är det därför i högre grad på hans favoriter skuggan faller. I överensstämmelse med tidigare forskning visar Mattsson också hur religiösa argument förefaller ha blivit relativt ovanliga i dessa texter från 1700-talets slut. I Sverige verkar användningen av religiösa argument i politiska sammanhang generellt sett ha blivit allt ovanligare under seklets lopp. Den huvudsakliga kritiken mot Gustav III grundade sig alltså inte i sexuella anspelningar, även om sådana förekom. Inte heller var den grundad i religiösa argument. Vad smädeskrifterna huvudsakligen riktade in sig på var att framställa honom som en tyrann, eller helt enkelt en dålig kung. Som avhandlingstiteln antyder var det inte ovanligt att man presenterade honom som en slösaktig låtsaskung och som en förtryckare som regerade med olagliga medel.

Annie Mattssons avhandling har många förtjänster. Bland de främsta är den systematiska analysen och den tydliga presentationen av forskningsresultaten, något som blir särskilt tydligt i den utmärkta sammanfattande diskussionen i det avslutande kapitlet. Som sagt är avhandlingen också av stort värde som en gedigen empirisk undersökning av ett material som är värt mer uppmärksamhet. Som

alltid finns också en del tveksamheter. Till detaljerna hör att bokens första tredjedel bitvis innehåller onödigt många korrekturfel. Avhandlingsförfattaren har vidare tvingats till många svåra val. Två av dessa val kan vara värda att kommentera, de rör valet av kontext och valet av den teoretiska ramen för avhandlingen. Då Mattsson sysslar med smädeskrifter blir texternas relation till furstespegelgenren högst relevant, något avhandlingsförfattaren också varit medveten om. Men eftersom genren innehåller ett oöverskådligt antal verk fördelade över en mycket lång tidsperiod har ett urval varit nödvändigt. Mattsson har då valt att huvudsakligen använda en modern engelsk översättning av Erasmus *Institutio principis christiani* (1516) som grund för sina jämförelser med det egna materialet. Erasmus verk är förstås en klassiker i genren och ett utmärkt val på många sätt. Frågan är emellertid om det inte hade varit mer rimligt att använda den svenska översättningen som utkom 1721 i det här sammanhanget, om man inte ville använda det latinska originalet. Furstespegeln var inte en död genre under 1700-talet och det finns flera verk med direkt anknytning till Gustav III som kanske också hade kunnat ge intressanta resultat i en jämförelse, till exempel Fredrik den stores *Anti-Machiavel* (1740) översatt till svenska 1757 (då dedicerad till kronprins Gustav).

Det är lätt att på samma sätt lockas att ställa frågan kring valet av den teoretiska ramen för avhandlingen. Det gäller den retoriska analysen. Mattsson har velat använda sig av en analys med utgångspunkt i den klassiska retoriken bland annat av det skälet att författarna till smädeskrifterna själva med hög sannolikhet skolats i denna tradition. Mattsson har valt att använda sig av Afthonios senantika retorikhandbok *Progymnasmata* och Vossius *Elementa rhetorica* från 1600-talet. Ett alternativ hade varit att i stället utgå från Cicero, vilket hade varit motiverat av flera skäl. Cicero hade naturligtvis en särställning bland de klassiska

författarna som litterär förebild. Men Cicero var också den främste politiske retorikern, en centralgestalt i den politiska filosofins republikanska tradition som ju var ett så viktigt inslag i frihetstidens politiska kultur. Det behövs knappast tilläggas att det finns ett flertal olika gymnasieutgåvor av Ciceros tal och retoriska skrifter tryckta i Sverige från 1600- och 1700-talen. Denna typ av alternativa val kan emellertid alltid föreslås en avhandlingsförfattare. Annie Mattssons avhandling fungerar utmärkt även med de val som nu gjorts.

Andreas Hellerstedt

Lea Niskanen, *Boktryckarna i Åbo 1750–1828: en bokhistorisk studie genom ett yrke*, Bokhistoriska skrifter 5 (Lund: Avdelningen för ABM och bokhistoria, 2010). 283 s.

Under år 2010 disputerade tre bokhistoriker i Lund. En av dem var Lea Niskanen. Hennes avhandling undersöker den i Finland välkända tryckerifamiljen Frenckell och dess etablering som företagare i Åbo från 1750-talet. Den förste Frenckell, invandrad boktryckargesäll från Tyskland, bosatte sig i Åbo där akademien under ett sekel hade drivit tryckeri för sina publikationer. Men det var inte lätt för invandrarerna när han försökte etablera nytt tryckeri i den traditionsbundna och strängt reglerade branschen. Den unge Johan Christopher Frenckell vann inte heller framgång med tillståndsansökningar i Borgå och Viborg. Efter tio år i Finland titulerades han fortfarande boktryckargesäll hos tryckeriägaren Merckell i det akademiska tryckeriet i Åbo.

Avhandlingsförfattaren utgår från Pierre Bourdieus kultursociologiska terminologi såsom fält, habitus och kapital. Angreppssättet känns igen från Bo Petersons avhandling om Norstedts och Petra Söderlunds om V. F. Palmblads förlag för de svenska romantikerna,

ehuru dessa handlar lika mycket om förlagshistoria som tryckerihistoria. I Niskanens avhandling ligger fokus på tryckeriyrket i ett tidigare utvecklingsskede. För att Frenckell skulle kunna göra karriär inom boktryckeriet behövdes inte bara egenförvärvad yrkesskicklighet utan också ekonomiskt och symboliskt kapital. En lyckosam omständighet var att han gifte sig med forne akademiboktryckarens styvdotter, vilket gjorde att han kunde vinna istället för det åtråvärda tryckeriet. Men ekonomin var ett ständigt bekymmer. Skuldsättningar och sjukdomar pressade Frenckell.

Men så dök Jacob Bremer upp – framgångsrik Åboköpmann villig att satsa kapital i tryckeriet. Frenckell och Bremer blev 1765 bolagsmän på tjugo år med ensamrätt att trycka allt akademiskt tryck samt psalmböcker och katekeser. Man kan likna Bremer vid den tidens riskkapitalist, som i Åbotryckeriet såg möjligheter att få avsättning för papper från ett av honom anlagt pappersbruk. Till hjälp att sköta tryckeriets verksamhet valde Bremer sin svåger Carl Hising. Samarabet mellan Bremer, Hising och Frenckell skulle komma att kantas av ständiga stridigheter, eftersom uppgörelsen dem emellan var svårtolkad. Frenckells symboliska kapital som yrkesman kolliderade med det ekonomiska kapitalets talesmän. Hising lär även ha haft bättre gehör som arbetsledare i tryckeriet.

Frenckell kände sig förorättad över att Hising tagit bort hans namn som boktryckare på titelbladet och han sökte förgäves slå vakt om sitt varumärke, men fick inte medhåll från konsistoriet. Niskanen åskådliggör turerna i de invecklade processerna och sätter in dem i ett sammanhang där Bourdieus termer kan användas som redskap för att förklara de stridandes positioner i fältet. Det gällde tryckeriets skötsel och anseende. Det spännande förloppet ledsagas av hänvisningar till mustigt källmaterial från fejderna.

Frenckell den äldre hade en lång väg att gå för att uppnå status som akademiboktryckare